

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

Рада молодих учених та спеціалістів

І С Т О Р І О С Ф Е Р А

Матеріали Вісімнадцятої наукової конференції
викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

Одеса
2023

УДК 300.3+301+930.1; 911.3 (477.74).

Історіосфера. Матеріали Вісімнадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. — Одеса : Ун-т Ушинського, 7–8 квітня 2023 р. — 124 с.

*Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради
Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*

Протокол № 9 від 30 березня 2023 р.

ISBN 966-7965-01-5

© Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

Позиція авторів може не співпадати з думкою редакційної колегії.

Відповідальний редактор —
д. філос. н., проф. **Ю. А. Добролюбська**

Редакційна колегія:

- д. філос. н., проф. **Є. Р. Борінштейн** (Ун-т Ушинського);
д. іст. н., проф. **А. О. Добролюбський** (Ун-т Ушинського);
д. іст. н., проф. **С. В. Іванова** (Інститут археології НАН України);
д. іст. н., проф. **А. В. Красножон** (Ун-т Ушинського);
к. іст. н., доц. **О. Є. Ліхачова** (Ун-т Ушинського);
д. філос. н., доц. **В. В. Окорокова** (Ун-т Ушинського);
д. іст. н., проф. **В. А. Савченко** (Ун-т Ушинського);
д. філос. н., доц. **З. М. Агаманюк** (Ун-т Ушинського);
к. іст. н., доц. **О. М. Присяжнюк** (Ун-т Ушинського).

Релігійна історія у творчості французького історика Жана-Клода Шмітта

Тема релігійного життя середньовічного суспільства — відправна точка у дослідженнях Жана-Клода Шмітта. Його дисертацію присвячено вивченню ставлення церкви як головного релігійного інституту середньовіччя до соціально-релігійної групи бегінок та бегардів на території верхнього Рейну [9]. Основні об'єкти дослідження — цілком традиційні для інституційного підходу до історії релігії. Проте, натхненна здобутками релігійної соціології та історичної антропології, перша велика наукова праця Ж.-К. Шмітта пропонує новий погляд на проблему релігійних рухів. На основі вивчення широкого кола джерел, поділених на три основні групи (нарратив, церковно-адміністративні акти та полемічні трактати), історик простежує еволюцію ставлення церкви до руху бегінок та бегардів: якщо у XIV ст. ворожість церкви виявляється, головним чином, у підозрі в ересі та поширенні еретичних навчань бегінками та бегардами, то у XV ст. відбувається зміна форми релігійного дискурсу: церква змушує їх у занадто пустому способі життя.

На думку Ж.-К. Шмітта, подібна оцінка пояснюється історичними умовами та особливостями розвитку середньовічного суспільства на той чи інший період. Так, на першому етапі (виникнення та розповсюдження руху) бегінки та бегарди стають елементом у боротьбі між священнослужителями та жебрачними орденами, тому зі згасанням боротьби завершуються гоніння на релігійні організації мирян [9, р. 131]. На другому етапі поступового зникнення спільності бегінок та бегардів (принаймні, на території верхнього Рейну) ставлення церкви до них є відповіддю не стільки на проблему релігійну, як на проблему економічного та соціального характеру [9, р. 201], пов'язану з трансформацією структури феодального суспільства та його системи цінностей, насамперед — зі зміною ставлення до праці. Так у центрі уваги медієвіста виявляються не лише питання релігійного дискурсу в середні віки, а й проблема ставлення священників до соціальних груп середньовічного міста.

Роздуми Ж.-К. Шмітта про необхідність нових підходів до вивчення релігійної історії та розширення методів аналізу середньовічних джерел відображено у критичному нарисі [17], написаному у зв'язку з перевиданням робіт історика та каноніка Етьєна Деларюеля (1904–1971). В якості безперечної заслуги історика Ж.-К. Шмітт ставить той факт, що у своїх роботах той відійшов від інституційного підходу до історії релігії та звернувся до вивчення релігійного життя

народних мас. Проте «народну релігію» канонік продовжує оцінювати у традиційному ключі, як язичницькі пережитки, примітивні та наївні вірування, що є неприйнятним для дослідницького методу Шмітта. Він вважає неприпустимими подібні визначення та характеристики своєрідності народної релігійності.

Розмірковуючи про концептуальний інструментарій історика, що вивчає релігійне життя і в цілому культуру середньовічного суспільства, Ж.-К. Шмітт вважає, що слід говорити не про анонімний натовп народу, а про тих, хто знав латину і хто її не знав [10, р. 942]. З іншого боку, на думку Ж.-К. Шмітта, слід обговорювати, що саме є об'єктом аналізу історика, і уникати невизначеності слова «народний», яким Деларюель користується в роботах у трьох значеннях: того, що створено народом; того, що створено для нього; того, що успадковане. Відповідно до позиції Ж.-К. Шмітта, досліджуючи проблеми народної релігійності, обов'язково слід вивчати фольклорну культуру. Без належної уваги до неї він бачить головний недолік роботи Деларюеля, оскільки залишається непоміченим характер взаємовідносин вченої та фольклорної культур. Ж.-К. Шмітт розглядає діалектику їхніх відносин як одну з відмінних рис функціонування феодального суспільства [10, р. 942].

Яскравим прикладом історико-антропологічного дослідження, що ілюструє усвідомлений методологічний вибір історика, стала його робота про культ собаки під ім'ям Святого Гінефора [7]. Ця праця, вперше опублікована у 1979 р. і перевидана у 2004 р., а також перекладена іншими європейськими мовами, принесла Ж.-К. Шмітту широку популярність як одному з видатних фахівців сучасної історіографії. Сюжет про шанування хортової собаки селянами Ліонської єпархії, навколо якого побудовано дослідження, вперше зафіксував домініканський чернець Етьєн де Бурбон у XIII ст. Згідно з легендою, коли в замок заповзла величезна змія і попрямувала до колиски з дитиною, хорт сеньйора в запеклій боротьбі вбив змію. Однак коли в кімнату зайшов сеньйор, він, побачивши перекинуту колиску і закривавленого собаку, подумав, що хорт загриз немовля, і вбив його. Виявивши потім свою помилку, він кинув собаку на дно криниці біля воріт замку, завалив її камінням, а навколо криниці посадив дерева на згадку про цю подію. До цього місця жінки стали приносити своїх хворих дітей, здійснювати особливий ритуал та звертатися з молитвами до Гінефора [1, с. 260]. Церква заборонила цей культ, але він зберігся до початку XX ст. Шанування хортової собаки свідчить про глибокий соціальний та духовний конфлікт між вченою та фольклорною культурами.

На відміну від фольклористів, які вивчали поклоніння собаці як приклад місцевих вірувань французьких селян, Ж.-К. Шмітт ширше

трактує середньовічну релігійну практику та розглядає її як історико-етнологічний та соціальний феномен. Його цікавлять схожі сюжети в індоєвропейській літературі, історичне коріння легенди, географія поширення та варіації форми культу Гінефора в середньовічній Європі, етнографічні відомості про селянську культуру, особливості сприйняття досліджуваної релігійної практики інквізиторами, уявлення про святість у свідомості, особливо жінок, які безпосередньо беруть участь у проведенні ритуалу. Фольклорна традиція в дослідженні Ж.-К. Шмітта представлена в історичній динаміці: з періоду виникнення до епохи десакралізації, тобто в рамках «історії великої тривалості» [2]. Робота відрізняється міждисциплінарним характером, оскільки автор використовує досягнення історії, фольклористики, етнографії, археології, іконографії.

Значне місце у творчості Ж.-К. Шмітта відведено вивченню релігійних образів у середньовіччі на перехресті основних сфер його наукових інтересів, пов'язаних із релігійним життям середньовічного суспільства та візуальною культурою середньовіччя. Особливу увагу дослідника привертають культові образи, процес їх затвердження та поширення в середньовічній Європі, місце серед інших релігійних об'єктів, роль у візуалізації сакрального тощо [6]. Вивчаючи жестову культуру, історик розглядає релігійні жести, наприклад, жест благословення, жести проповідників, жести у сенсі слова під час молитви і екстазів, визначаючи їх символічне значення та роль у середньовічній культурі [4].

Вивчення релігійної історії передбачає роботу і з абстрактними поняттями. Торкаючись проблеми віри в середньовіччі [5], Ж.-К. Шмітт намагається зрозуміти, як змінюється її зміст, якими є механізми поширення нової віри та форми контролю над нею з боку церкви. Він приходить до висновку, що середньовічна концепція віри співвідноситься не стільки з внутрішньою духовною еволюцією, скільки зі сферою суспільної та ритуальної поведінки, які одночасно живлять віру та служать її зовнішнім виразом [5, р. 94].

У колі рефлексованих Ж.-К. Шміттом понять є одне з ключових у вивченні релігії з часів робіт Е. Дюркгейма, а також А. Юбера та М. Мосса поняття «сакрального», що часто зустрічається у протиставленні «профанному». Характеризуючи застосовність цього поняття до історії середньовічного християнства [3], історик зазначає такі особливості: наявність сильного «інституту сакрального» від імені церкви та її прагнення контролю за «сакральним» у вигляді актів сакралізації; схильність до зосередження сакрального у *loci* (міцях паломництва, храмах) та у *loculi* (у релікваріях); концентрична ієрархія сакрального; наявність невідконтрольованих церкві форм сакрального, пов'язаних із фольклорною культурою та королівською

владою. Висловлюючи тенденції сучасної історіографії у прагненні нівелювати різке протиставлення «сакрального» та «профанного», Ж.-К. Шмітт пропонує говорити не про їх протилежність, а про існування двох полюсів, до яких одночасно тяжіють різні поняття, що характеризують цю сферу [3, р. 46].

Вивчаючи, начебто, різні аспекти релігійного життя середньовічного суспільства, Ж.-К. Шмітт ставить провокаційне питання і виносить його в назву однієї із статей: чи можлива релігійна історія середньовіччя [11]. Насамперед, дослідника цікавить правомірність використання істориком поняття «релігія» у сенсі слова стосовно історії середньовіччя. З одного боку, він вважає, що дослідження історика християнства, який вивчає свій об'єкт у термінологіях того ж об'єкта, не здатні пояснити феномен у всій його повноті [11, р. 34]. З іншого боку, його насторожує інша крайність, коли дослідники активно використовують поняття, що з'явилися в лексикон значно пізніше, наприклад, слово «духовність» [11, р. 35].

Будучи прибічником антропологічного підходу до вивчення середньовічного суспільства, Ж.-К. Шмітт пропонує говорити не так про «релігію», як про широкую систему репрезентацій та символічну практику людини конкретної епохи, завдяки яким вона надає сенс і порядок світу, тобто в єдності природи, суспільства і людини [11, р. 36]. Французькі історики виступають проти штучного поділу історії загальної (політичної, економічної та соціальної) та історії «релігійної». І роботи Ж.-К. Шмітта чудово демонструють умовність такого поділу. Антропологічний підхід до історії, коли минуле постає у фокусі людської свідомості, виключає якесь розчленування, бо людина існує у всій своїй цілісності.

Праці Ж.-К. Шмітта відображають термінологічні дискусії щодо концептуального інструментарію сучасного історика, демонструють плідність нової методології, а також представляють релігійне життя середньовічного суспільства динамічним та різноманітним.

1. Саєтзянова Г. Д. Жан-Клод Шмітт: інтелектуальна біографія історика. Ученые записки Казанского университета. Серия: Гуманит. науки. 2014. Т. 156. Кн. 3. С. 258–266.
2. Jorion P. [Рец. на кн.: Schmitt J.-C *Le saint lévrier. Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIII siècle.* Paris, 1979.] *L'Homme*. 1980. Т. 20. № 3.
URL: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/hom_0439-4216_1980_num_20_3_368117
3. Schmitt J.-C. La notion de sacré et son application a l'histoire du christianisme médiéval. *Les Cahiers de Centre de Recherches Historiques*. URL: <http://journals.openedition.org/ccrh/2798> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/ccrh.2798>
4. Schmitt J.-C. *La raison des gestes dans l'Occident médiéval.* Paris: Gallimard, 1990. 432 p.

5. Schmitt J.-C. La croyance au Moyen Age.
URL: <https://doi.org/10.3406/raipr.1995.3256>
6. Schmitt J.-C. Le corps des images. Essais sur la culture visuelle au Moyen Âge.
Paris: Gallimard, 2002, 410 p.
7. Schmitt J.-C. Le saint lévrier. Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIIIe siècle.
Paris: Flammarion, 1979. 282 p.
8. Schmitt J.-C. Les traditions folkloriques dans la culture médiévale.
URL: <https://doi.org/10.3406/assr.1981.2551>
9. Schmitt J.-C. Mort d'une hérésie. L'Église et les clercs face aux béguines et aux béghards du Rhin supérieur du XIVe au XVe siècle, Paris: Mouton, 1978. 264 p.
10. Schmitt J.-C. «Religion populaire» et culture folklorique (note critique). Annales. É.S.C. 1976. № 5. P. 941–953.
11. Schmitt J.-C. Une histoire religieuse du Moyen Age est-elle possible?
URL: <https://doi.org/10.3406/raipr.1995.3256>

Стебаєв В. Г.

Шведське повстання 1434–1436 років та його роль у зародженні шведської національної самосвідомості

Король Ерік Померанський став першим королем, який очолив Кальмарську унію, але, на жаль для нього самого, Ерік призначав на ключові посади в унії лише датчан, а ті в свою чергу не соромилися підвищувати податки на територіях, які вони отримали у Швеції та Норвегії. Звичайно ж, шведських і норвезьких бондів не влаштовували високі податки, а аристократію не влаштовувало, що шлях на вищі чини перекидали датчани. Таке положення не могло тривати довго. Невдоволення обернулося повстанням шведського народу (1434–1436), на чолі якого став шведський національний герой Енгельбрект Енгельбректсон.

Власне, повстання почалося влітку 1434 р. і почало перекидатися на сусідні провінції з неймовірною швидкістю. Спочатку до Енгельбректа приєднувалися тільки люди зі стану селян/бондів. Але як тільки загони повстанців один за одним захоплювали замки, що охоронялися вірними королю Еріку гарнізонами, вже і частина шведської аристократії, а далі і члени шведського риксроду, дротси — що були одними з вищих посад у той період, почали приєднуватися до повсталих. Ми розуміємо, що до повсталих вони приєдналися не через доброту душевну, а через страх за свої землі. Як результат протягом лише трьох місяців землі всієї Швеції були звільнені від датчан, а Ерік Померанський був оголошений скинутим. Слід зауважити, що всі ці події відбувались в період Кальмарської